

RÜSTƏM BEHRUDİ POEZİYASINDA MİLLİ MOTİVLƏR

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında öz dəsti-xətti ilə seçilib iz qoyan, poeziyamızda yeniliklərlə milliliyi birləşdirən şair Rüstəm Behrudi həm Azərbaycanda, həm də Türk dünyasında tanınır. Onun poeziyası milli adət-ənənələri, düşüncəni özündə daşıyır. Rüstəm Behrudi şeirlərində sadaladığımız xüsusiyyətlərin qayəsini Vətən, yurd sevgisi təşkil edir. Onun ədəbiyyatımızda tutduğu yol millət üçün gedilir. Necə deyərlər, "Bu yolun başlanğıcı da, sonu da Vətəndir!" (8, 26).

Şübhəsiz ki, bu səbəbdən də milli motivlərin əksi Rüstəm Behrudi poeziyası üçün xarakterik cəhətlərdəndir. Rüstəm Behrudi şeirinin kökü min illərə söykənir, xalq düşüncəsindən qidalanır, milli motivdən qaynaqlanır. Rüstəm Behrudi yaradıcılığında Dədə Qorqud müdrikliyi, şaman duası, türk təfəkkürü boylanır. "O, millətin dastan və nağıl dövrünü yaşamaqdadır. Gah göytürkləri törədən doqquz budaqlı ağacın altında, gah Oğuz Xaqana oğullar verən qutsal işığın içindədir"(12,17). Türk dastanlarında yer alan milli motivlər Rüstəm Behrudi yaradıcılığının da özəyini təşkil edir. Məlumdur ki, Türk təfəkküründən qaynaqlanan mifoloji düşüncələrdə yer alan kultlar ədəbiyyatda motiv kimi əksini tapmışdır. Rüstəm Behrudi yaradıcılığında da kultlarla bağlı motivlər geniş yer tutur.

Rüstəm Behrudi yaradıcılığında ağac motivinə tez-tez rast gəlirik. Şair ağacdən priyom kimi istifadə edir. Bildiyimiz kimi, ağac türk təfəkküründə və inancında Göy Tanrının simvollarından biri olub, insanla Yaradan, yer ilə göy arasında əlaqələndirici vasitədir. Bu vasitə də ağacın obrazlaşdırılması ilə nəticələnmişdir. Bu səbəbdən də türklərdə ağaca sevgi, hörmət, ehtiramı təkcə tapınma ilə əlaqələndirmək olmaz. Altay türk mifologiyasında "Bay-Kayınq"; eləcə də nağıllarda "Temir terek"; ümumi türk mifologiyasında isə "Bay terek", "Temir kavak" və yaxud "Həyat (Dünya)" ağacı" deyə müxtəlif şəkillərdə adlandırılan "övliya ağac" inancına təkcə türk mifoloji düşüncə sistemində deyil, bir çox dünya xalqlarının mifologiyasında təsadüf etmək mümkündür. Mahmud Kaşgari oğuzlar haqqında məlumat verərkən onların "ulu, uca və böyük" hesab etdikləri bir ağacı "Tenqri" deyə adlandırmalarından, Dərbənd yaxınlığında həyat sürdürən yerli əhali, yəni qumuqlar tərəfindən bu cür ulu saydıqları bir ağaca "Tenqrixan" demələrindən danışmışdır. Əslində isə bu cür məlumatlar göstərir ki, türklərin düşüncəsində müqəddəs hesab edilən həmin ağac Tanrının ilahi sifətlərini özündə birləşdirir (7,17).

Behrudi yaradıcılığında isə ağac motivi bir sıra funksiyalara sahibdir və bir çox məqsədlərə xidmət göstərir. "Dərd öldürmür adamı" şeirində şair özünü ağaca bənzədərək payızda solan ağacı insan ömrü ilə müqayisə edir:

Bu payız gecəsi çılpaq ağacam,
Bu payız gecəsi ölən bir budaq.
Allahın ömrü tək uzanır gecə;
Elə bil heç sabah açılmayacaq (3, 194).

Şairin 80-ci illərdə məşhurluq qazanan "Salam dar ağacı" şeirində də eyni motivlə rastlaşırıq. Bu şeirin məşhurluq qazanması, sevilməsinə də səbəblərdən biri məhz mifopoetik ənənə ilə bağlıdır.

Yolunu gözlədin hər səhər, axşam,
Salam, dar ağacı!
Əleyküm-salam.
Əcəllə ölməyə doğulmamışam,
Salam, dar ağacı!
Əleyküm-salam!

Miflərdə, dastanlarda, nağıl və rəvayətlərdə əksini tapan ağaca müraciət, onunla görüşmək, salamlamaq, xəbərləşmək xüsusiyyəti Rüstəm Behrudinin bu şeirində də görünür. Şair ağacla salamlasır, dərini açır, iki yol - "ölüm" və "qalım" arasında qalaraq "Ya səni yendirəm, ya sənə yennəm" deyir. "Eli yağmalanan, çayları quruyan" şair "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanından "boylanır". "Kitabi-Dədə Qorqud"dastanında "Salur Qazanın evinin yağmalanması" boyunda Uruzun ağacla söhbətləşdiyi hissəyə nəzər yetirək: "Mərə kafir, aman! Tanrının birliyinə yoqdur güman! Qoy mənə bu ağacla söyləşəyim"-dedi. Çağırub ağaca soylamış, görəlmiş, xanım, nə soylamış:

Ağac, ağac!! Dersəm sana, ərlənmə ağac!
Məkkə ilə Mədinənin qapusu ağac!
Musa Kəlimün əsası ağac!..
Əgər ərdir, əgər övrətdir, qorxusu ağac!
Başın ala baqar olsam, başsız ağac!
Dibin ala baqar olsam, dibsüz ağac!
Məni sana asarlar, götürməgil ağac!
Götürəcək olursan, yigitligüm səni tutsun, ağac!
Bizim eldə gərək idin, ağac!
Qara hindu qullarına buyuraydım,
Səni para-para doğrayalardı, ağac! (10,46)

İki şeir arasında müqayisələr aparsaq, eyni məzmun xüsusiyyətlərini görə bilərik. Hər iki şeirdə də obraz ağaca müraciət edir, ağacı qorxudur, ölümün baskarı olacağı halda Uruz da "Qara hindu qulların onu doğrayacağını", Rüstəm Behrudi şeirinin qəhrəmanı isə "sənin canın mənəm, hər yanın mənəm" deyərək hədələyir.

"Boz qurd obrazı Rüstəm Behrudi yaradıcılığında bədii mətnin ruhunun təminatçısıdır" (8,26). Türk təfəkküründə kultlaşan obraz olan qurd türk tarixində və folklorda özünəməxsus bir yer tutur. İnanca görə, türklər qurd soyundan gəlmiş və səfərlərdə qurd onlara yol göstərmişdir. Boz qurd türk mifoloji düşüncəsində göylərdən enmiş sakral bir varlıqdır. Kosmoqonik aktın iştirakçısı kimi Boz qurd ilkin əcdad funksiyasına malikdir. Göytürklərdə dişi qurd "ulu ana", uyğur türkləri üçün erkək qurd "ulu ata" hesab olunur, hətta Göytürk xaqanlarının Boz qurda bənzədilməsi barədə tarixi mənbələrdə məlumatlara rast gəlinir. Oğuzlarda isə erkək boz qurd böyük səfərlərdə başçılıq edir. Türklərin qurdu özlərinə totem etmələrinin mənası onun türkləri başqa millətlərdən ayıran bir milli xarakterin ifadəsi olmasıdır. Bugünkü şaman türklərində də qurdun müqəddəs olduğunu göstərən əlamətlər vardır. Şaman musiqi alətlərində mütləq qurdun təsviri özünü göstərir.

Rüstəm Behrudi yaradıcılığında da kultlaşan bu obraz motivə çevrilir. Şair çəkinmədən qurdu türkün soy-kökü hesab edir:

Mayası qurddan gələn
Özgə bir dinə gəlməz...
Şamanam içim köz-köz...(3, 9)

O da yeri gəldikcə qurdu şamançılıqla bağlayır. Ümumiyyətlə, şaman və türkcülüyn vəhdəti Rüstəm Behrudi yaradıcılığı üçün səciyyəvidir. Ona görə də istənilən milli motiv Şamançılıq boyaları ilə təsvir edilir.

Rüstəm Behrudi poeziyasındakı Boz Qurd da kult kimi ölməzdir, amma tənhadır, kimsəsizdir. Tənhalığını ulamaqla göstərir.

Bu payız gecəsi ay işığında,
Mən, mən unudulmuş, kimsəsiz ada.
Bir aydı, bir də mən, ona üz tutub,
Qurd olub ulamaq istəyir adam... (3, 194)

Rüstəm Behrudi yaradıcılığının qayəsini təşkil edən motivlərdən də biri Tanrıçılıqdır. Türkçülükdən qaynaqlanan Tanrıçılıq İblis və Mələk motivləri ilə vəhdətdə verilir:

Sən iblisdin, mələkdin?
Ruhuma şübhə əkdin.
Tanrıyla olan əhdi.
Kim pozubdu?" Kim?! Adı?! (3, 79)

İblis və Mələk motivləri Rüstəm Behrudinin tənhalıq mövzusunda yazılan şeirlərin tərkib hissəsinə daxildir. "Mən İblisə söz versəm də", "İblis", "Mələk", "Tanrım, sənın qapını bir mələk açdı", "37 yaş" və s. şeirlərində bunu görə bilərik:

Ey tənha, yalnız adam,
Ey mənə oxşayan kəs!
Adəmdən, Nuhdan bəri
Cavabını axtarır
o göylərdən gələn səs (3, 163)

Şair bu motivli şeirlərdə ənənəvi mövzulardan kənara çıxır, ədəbi əsərlərdə yaradılan bədheybət, qorxunc İblisdən fərqli bir obraz canlandırır. Rüstəm Behrudi poeziyasındakı İblis o qədər də vahiməli deyil, yeri gəldikcə İblis və Mələk eyni pillədə durur. Şair bəzi şeirlərində insanı yarı İblis, yarı mələk olan məxluq hesab edir. Şairə görə, həyat harmoniyasında bu vacib şərtidir. "Onun fikrincə, İblis xofu olmazsa, "dua, tövbə, savab, günah" tərəziləri itən təkbaşına həyat "sərsəm" kimi mövcud olar. Bütövlükdə İblis haqqında yazılmış şeirləri ilə, Rüstəm Behrudi dünya ədəbiyyatının əbədi motivi olan bu mövzunun üzərindən mövcud pərdəni çəkmiş, ona yeni mənə verməyi bacarmışdır. "(9, 23). "İblislə qol-boyun" adlı şeirdə bu motivi görə bilərik:

Kim danışsa, haqq adından,
Demək indi çıxıb qandan
Mələklərin qanadından
Süzülən qandan danışım
Haqq özü bir yoldu. Bir oyun –
Kim desə haqqa yol qoyun
Mən də iblislə qol-boyun
Bədəndə candan danışım (3, 201-202).

Misralardan da aydın görünür ki, bu şeirdə xeyirlə şərin mübarizəsi motivi əks olunmamışdır. Şair insanın içindəki iblislə mələyin dinc yaşamasının tərəfdarıdır. Ümumiyyətlə, Rüstəm Behrudi Mələk və İblis motivlərində yazılan şeirlərində filosof kimi çıxış edir.

Xalq yaradıcılığından bəhrələnən Rüstəm Behrudi poeziyasında dərviş motivinə də rast gəlinir. Onun yaradıcılığında tanrıçılıq fəlsəfəsi ilə yanaşı duran ikinci mövzu məhz dərvişlikdir. Dərviş folklor mətnlərində, adətən, sakral xüsusiyyətlərə malik, yaşlı ruhani, köhnə geyimli, təcrübə və ağıl sahibi biri kimi təsvir edilir. O həm insanlara yardım edən, darda olanların köməyinə çatan ("Əsli Kərəm" də Sofi və Mahmudu tufandan xilas edir, "Abbas və Gülgəz" də Abbası quyudan çıxarır), qəhrəmanları alma və yaxud şərabla butahyan, ("Tahir və Zöhrə", "Novruz" və s dastanlarda), övladı olmayanlara alma verməklə müjdələyən bir obraz kimi (Qurbani", "İsmayıl", "Səyyad və Səadət" və s dastanlarda, "Cantiq", "Gül Sənavərə neylədi, Sənavər Gülə neylədi", "Məlik Məmməd və Məlik Əhməd", "Şəms və Qəmər", "Pəri xanımın nağılı", "Padşah oğlu", "Uşaq pəhləvan" və s. nağıllarda) verilir.

Rüstəm Behrudi poeziyasında dərviş təkcə haqqa sığınır, öyüd verir, nurani obraz, müdrik qoca olur. "Bu gündən dərvişəm daha" şeirində şairi haqqa çatan, aşiq obrazını dərviş libasında görürük:

Odumdan çəkdim gülümü,
Gedirəm tapım ölümü,

Ver xirqəmi, köşkülümü
Bu gündən dərvişəm daha (3, 229)

Şeirə nəzər yetirdikdə görürük ki, buradakı dərviş dastan və nağıllarda rast gəldiyimiz buta verən, yardım edən dərvişdən çox "pay alan" dərvişdir. Bu dərvişə qədim abidəmiz olan "Kitabi-Dədə Qorqud" da bir neçə yerdə rast gəlirik. Çünki dərviş burada xüsusi gücə malik, ilahi həqiqətlərdən xəbərdar olan, yardım edən biri kimi təsvir edilmir. Məsələn "Dirşə xan oğlu Buğac xan Boyu"na nəzər yetirək: Dirşə Xanın arvadının dilindən-"Qara donlu dərvişlərə nəzirlər verdim" şəklində işlənir (10, 31). Lakin bu o demək deyil ki, şeirdəki dərviş təkcə pay almaqla kifayətlənir. Şair onun eşq yolçusu olduğunu da poetik ifadələrlə göstərir.

Eşq olsa da eşqin adı,
Şam-pərvanə nağılıdı.
Eşq məbədim dağıldı,
Bu gündən dərvişəm daha (3, 229).

"Son yolun məndən keçəcək" şeirində də Tanrı eşqinin yolçusu olan dərviş yer almışdır:
Gör mənə Tanrı neylədi?
Yol verib yoldan əylədi
Əyləyib dərviş əylədi;
Bu yol ki qandan keçəcək (3, 222).

"Yarımçıq şeir" adlı nümunəsində də sərkərdən gəzən bir dərviş təsvir edilir:
Dərvişmiyəm, yolşumuyam
Ev-eşik, odam olmadı.
Nə satdımsa, özüm aldım
Almağa adam olmadı (3,85)

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, Rüstəm Behrudi poeziyasında yer alan bütün motivlər xalq yaradıcılığı və türk mifoloji dünyagörüşü ilə sıx bağlıdır. Ona görə də Rüstəm Behrudi yaradıcılığı fəlsəfi şeir kontekstində araşdırılarda belə motivlər ön planda tutulmalıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Behrudi Rüstəm. Bir dəli ayrılıq kimi. Bakı: "Qanun", 2014, 230 s.
2. Behrudi Rüstəm. Çətindir göyü sevib, qayıdıb yerin olmaq: və yaxud bu belə olmamalıydı // "Azadlıq", 2014.- 10 iyul.- S.13.
3. Behrudi Rüstəm. İblis mələkdən gözəldir. Bakı: "Dünya" nəşriyyatı, 1997, 236 s.
4. Behrudi Rüstəm. Salam dar ağacı / tərt. ed. və red. T.Kazımlı. Bakı: Azərənəşr, 2007.- 528 s.
5. Behrudi Rüstəm. Şaman duası: şeirlər və poema / red. Z.Yaqub. Bakı: Yazıçı, 1988.- 153 s.
6. Behrudi Rüstəm. Yaddaşlara yazın: şeirlər. Bakı: Yazıçı, 1986.- 72 s.
7. Bəydili Cəlal. Türk mifoloji sözlüyü. Bakı: "Elm", 2003, 418s.
8. Əliyev Kamran. Ruh poeziyası yaxud Rüstəm Behrudinin özü haqqında bilmədikləri. // "Ədəbiyyat" qəzeti, 15 oktyabr, 2016 cı il, s. 26
9. Həbibbəyli İsa. Bütövlük və genişlik // "525-ci qəzet", 2015. 12 sentyabr. s.22-23; 26
10. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanı (Əsil və sadələşdirilmiş mətnlər). Bakı: "Öndər", 2004, 376 s.
11. Sultan Xanım. İnam şairi, zaman şairi, şaman şairi // "525-ci qəzet", 2012. 10 aprel, s.7.
12. Sultanova Xanım. Rüstəm Behrudi yaradıcılığında mifopoetik ənənə. // "525-ci qəzet", 2016, 30 aprel, s.17

XÜLASƏ

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında dəsti-xətti ilə tanınan şairlərdən də biri Rüstəm Behrudidir. Rüstəm Behrudi poeziyasında milli ənənələr fəlsəfi fikirlərlə əks olunmuşdur. Onun yaradıcılığında türkçülüklə, şamanizmlə bağlı olan motivlər əks olunmuşdur. Biz məqalədə qurd, ağac, dərviş, iblis, mələk və s. motivlərdən söz açdıq. Məqalədə şairin şeirlərindən nümunələr verilmiş, nəzəri məsələlər araşdırılmışdır.

H.Əliyev - 97

Açar sözlər: Rüstəm Behrudi, poeziya, motiv, ağac, qurd, şaman

Rəyçi: dos. D.Zeynalova